

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

На основу члана 231. и 278. Статута Факултета, Наставно-научно веће Филозофског факултета на својој XVIII седници, одржаној дана 03. 05. 2018. године, изабрало нас је у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У ПРИПРАТАМА СРПСКИХ ЦРКАВА У XIII ВЕКУ, коју је поднела докторанд мр **Весна Милановић**. Након увида у предату докторску дисертацију, слободни смо да поднесемо следећи

Реферат о завршеној докторској дисертацији

Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Весна Д. Милановић рођена је 1963. у Новој Градишци, Хрватска. Дипломирала је историју уметности на Филозофском факултету Универзитета у Београду 1987. и за дипломски рад добила 1988. године *Награду Спомен-збирке Павла Бељанског*. На истом факултету је магистrirала 2000. године, с темом *Култно-литургијске основе за изучавање иконографског програма у припрамама српских средњовековних цркава*.

По дипломирању укључила се у истраживачки рад на вишегодишњем пројекту САНУ и Филозофског факултета *Зидно сликарство манастира Дечана*. Била је стипендиста Фондације за развој научног и уметничког подмлатка Министарства за науку и технологију. Радила је у САНУ, као сарадник на пројектима Одбора за историју уметности и Хиландарског одбора (1992–2001),

потом и у Балканолошком институту САНУ, као истраживач-сарадник на пројектима: *Црквена организација, сакрална уметност и духовни живот на подручју Балкана од средњег до краја 17. века* и *Средњовековно наслеђе Балкана: институције и култура* (2001–2011). Од децембра 2011. године у статусу је слободног уметника – радника у култури; од 2012. редовни је члан УЛУПУДС-а (Секција за теорију, критику и историју ликовне и примењене уметности). Била је на месту кустоса и координатора пројеката УЛУПУДС-а за 2015. и 2016. годину. За ауторски и уреднички рад на каталогу међународне изложбе *Златно перо Београда* награђена је Плакетом 48. мајске изложбе УЛУПУДС-а, а на Годишњој скупштини Удружења 2015. уручена јој је и Награда за допринос и уметничко ангажовање у УЛУПУДС-у.

Бави се истраживањима српске средњовековне и византијске уметности. Учествовала је у раду више међународних и домаћих научних скупова: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Међународни научни скуп САНУ, децембар 1987; *VIe Symposium international sur l'art géorgien*, Tbilissi 1989, 10–19. X (Academie des sciences de la R. S. S. de Georgie, Institut Tchouhiniachvili d'histoire de l'art géorgien); *Научни скуп САНУ посвећен делу преминулог доп. члана Гордане Бабић*, Београд, април 1994; *Жича – историја, уметност*, Жича – Краљево 15–19. август 1995 (Народни музеј у Краљеву и САНУ); *Црква Светог Луке кроз вјекове*, Научни скуп поводом 800. годишњице цркве Светог Луке у Котору, Котор, октобар 1995 (САНУ и Српска црквена општина Котор); *IV International Medieval Congress*, University of Leeds, U.K., 14–17 July 1997; *III југословенска конференција византолога*, Крушевац, 10–13. мај 2000; *Краљ Владислав и Србија XIII века*, Пријепоље – Милешева, 15–16. новембар 2000 (Историјски институт САНУ и Епархија Милешевска); *750 година манастира Мораче*, Подгорица – Морача 4–5 новембар 2002 (Митрополија Црногорско-приморска и Одбор за прославу); *На траговима академика Војислава Ј. Ђурића*, Међународни научни скуп САНУ; *Пета национална конференција византолога*, Београд 4–6. новембар 2010. Била је и секретар научног скупа и пратећег тематског зборника *Црква Светог Луке кроз вјекове*, Научни скуп поводом 800. годишњице цркве Светог Луке у Котору, октобар 1995, Котор 1997. Резултате научно-истраживачког рада објављује у угледним научним часописима, тематским зборницима и другим

публикацијама. Дobar део тих радова односи се на програм фресака у припратама цркава и осветљава област за коју је везана и тема њене докторске дисертације [*"Пророци су те нагостили" у Пећи*, у: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Међународни научни скуп САНУ, децембар 1987, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1991, 409-423; *Програм живописа у припрати*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 361-373; 28; *О светосавској редакцији ликова светих монаха у припрати милешевске цркве. Прилог истраживању заједничких места у сликаним програмима црквених задужбина Немањића у XIII веку*, *Balkanica XXXII-XXXIII*, 2001-2002 (Београд 2003), 263-295; *О фресци над улазом у Богородичину цркву архиепископа Данила II у Пећи*, *Зограф* 30 (Београд 2004-2005), 141-165; *О првобитном програму зидног сликарства у припрати Богородичине цркве у Морачи*, у: *Манастир Морача, зборник радова*, ур. Б. Тодић, Д. Поповић, Београд 2006, 141-182; *Нартекс као место покајника и оглашених. Подаци из византијског писаног наслеђа и њихова рецепција у научној историографији*, у: *На траговима академика Војислава Ј. Ђурића*, Међународни научни скупови САНУ и МАНУ, новембар 2006, Београд 2011, 109-134; *Светачки лик у контексту: један нерасветљени пример из ексонартекса цркве у манастиру Трескавац*, Пета национална конференција византолога, Београд 4-6. новембра 2010, Београд 2012; *Јеванђељске сцене у припрати милешевске цркве. Прилог реконструкцији и тумачењу првобитног програма*, *Зограф* 37 (2013) 107-132]. Остали важнији радови Весне Милановић односе се на иконографију старозаветних тема [*The Tree of Jesse in the Byzantine Mural Painting of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. A Contribution to the Research of the Theme*, *Зограф* 20 (Београд 1989), 48-59; *Старозаветне теме и Лоза Јесејева*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 213-239] и појединачних светитељских фигура [*Култ и иконографија светог Луке у православљу до средине XV века*, у: *Црква Светог Луке кроз вјекове*, Научни скуп поводом 800. годишњице цркве Светог Луке у Котору, октобар 1995, Котор 1997, 73-105; *Свети песници у низу светих монаха из доњег појаса фресака Спасове цркве у Жичи*, у: *Манастир Жича, зборник радова*, прир. Г. Суботић, Краљево 2000, 165-186], а један рад је историографског карактера [*Програм живописа у византијским и српским црквама као предмет*

научних истраживања Гордане Бабић, Научни скуп САНУ посвећен делу преминулог дописног члана Гордане Бабић, април 1994, Глас САНУ, Одељење историјских наука, књ. 9 (Београд 1996), 207-221]. Сарађивала је и на изради Српске енциклопедије [Бијело Поље, црква Светог Петра, с. в., Српска енциклопедија I/2, изд. Матица српска, САНУ и Завод за уџбенике, ур. Ч. Попов, Београд – Нови Сад 2011, 146–147], [Лоза Немањића (VI.14), у: Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај, угроженост, ур. М. Марковић, Д. Војводић, Београд 2017, (Галерија САНУ, 141), 386–387 / *Nemanid Family Tree* (VI.14), in: *Serbian Artistic Heritage on Kosovo and Metohija: identity, significance, vulnerability*, ed. M. Marković, D. Vojvodić, Belgrade 2017 (Gallery of the Serbian Academy of Sciences and Arts, 141), 386–387].

Из периода ангажовања Весне Милановић на кустоским и другим пословима на пројектима националног и међународног карактера у УЛУПУДС-у посебно се издваја њен ауторски и уреднички рад на репрезентативним публикацијама, каталозима, у форми књиге – 47. *Мајска изложба УЛУПУДС-а: Реч*, Београд, 2015. (уводни текст *Реч као изазов за визуелно стваралаштво*, стр. 6–7) и 48. *Златно перо Београда – 13. међународни бијенале илустрације 2015 / 48th Golden Pen of Belgrade – 13th International Biennial of Illustration 2015*, Београд 2015. / *Belgrade 2015* [уводни текст *О 48. издању Златног пера Београда – 13. међународног бијенала илустрације и о идентитету манифестације / About the 48th edition Golden Pen of Belgrade – 13th International Biennial of Illustration and the identity of the Event*, стр. 10–13 и други прилози].

Мр Весна Милановић пријавила је 2012. године тему докторске дисертације под насловом **ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У ПРИПРАТАМА СРПСКИХ ЦРКАВА У XIII ВЕКУ** код ментора проф. др Миодрага Марковића, чија је израда, након добијања сагласности Универзитета, одобрена 08. 11. 2012. године. На седници Наставно-научног већа 29. 06. 2017. године одобрено јој је продужење рока за израду дисертације.

Докторска дисертација мр Весне Милановић **ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У ПРИПРАТАМА СРПСКИХ ЦРКАВА У XIII ВЕКУ** написана је на 276 страна компјутерски сложеног текста са напоменама и библиографијом, као и илустративним прилозима о иконографској грађи, приложеним у електронској форми.

Предмет и циљ дисертације:

Докторска дисертација **ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У ПРИПРАТАМА СРПСКИХ ЦРКАВА У XIII ВЕКУ** посвећена је истраживању зидног сликарства у припратама српских цркава у XIII веку. За непосредни предмет проучавања има решења иконографског програма у том особеном простору црквеног здања, одређеном местом пред главним улазом у наос, односно симболиком и функцијом предворја сакралне целине чији је особен део. Грађа која је у фокусу разматрања у потпуности је везана за дела остварена заслугом друштвене елите – будући да потиче из задужбина првих генерација Немањића владара државе или чланова уже владарске породице. Реч је о епохи у којој су постављени чврсти темељи и стандарди српске средњовековне културе и уметности. У раду се обрађује и представља укупно дванаест монументалних сакралних целина, од којих осам сврстаних у категорију споменика с грађом првог реда добија форму целовитих монографских истраживања. Циљ дела рада у којем се то остварује било је ново целовито читање и тумачење садржине и склопа сваке од целина понаособ, с покушајима доприноса могућој реконструкцији изгубљених делова. Предвиђено је да се већ кроз монографску обраду грађе осветле питања и проблеми чије би разматрање пружило утемељену слику о одликама програма зидног сликарства у припратама у епохи о којој је реч. Споменике са сачуваним изворним фрескама XIII века у простору припрате чини следећи низ: црква Вазнесења Христовог у Милешеви; Богородичина црква у Бистрици (Вољавац); Св. Тројица у Сопотанима; Св. Ђорђе (Ђурђеви Ступови) код Раса; Св. Петар у Расу; Благовештење Богородичино у Градцу; Св. Ахилије у Ариљу; Св. Апостоли у Пећи. Посебна намера била је да се представљање

програмских целина у припратама наведених здања, или онога што је од тих целина остало и данас познато, употпуни и подацима које је о изгубљеним односно пресликаним, првобитним програмским решењима XIII века могуће сазнати из постојећих слика у неколико целина обнављаних у познијем историјском периоду. Реч је о делу фресака XIV века у комплексу цркве Вазнесења Христовог у Жичи (пре свега оним у простору некадашње припрате, данас западног травеја наоса, као и у портику у приземљу куле звоника пред спољном припратом) и веома оштећеним остацима слика у Светом Петру (касније цркви Светих Апостола Петра и Павла) у Бијелом Пољу, из истог времена. Са одговарајућом грађом, сачуваном на слоју обнове из XVI и XVII века, њима су прикључени и остаци некадашње целине у првој припрати студеничке Богородичине цркве и оне са истом посветом у Морачи.

Првенствени циљ истраживања био је утврђивање одлика сликаних програма у припратама поменутих цркава. Пут утврђивања одлика сликаних програма у црквеним припратама епохе о којој је реч трасира се кроз више поља истраживања и различите сегменте и методе истраживачког поступка. Повезани су са осталим циљевима и задацима истраживања. Истраживана је садржина и структура иконографског програма: осветљавано порекло, литерарне паралеле, идејне основе и литургијска топика самог репертоара тема и мотива, те утврђивани обрасци њиховог спајања и слагања, односно распоред и међусобан однос у оквирима целине. Трагало се и за одговором на питање о кључним чиниоцима функционалности одабраних тема и структуралног склопа у којем су нашле своје место, а уобличење слике о одликама програма зидног сликарства у припратама српских цркава у XIII веку предвиђало је и одговарајући осврт на однос издвојених решења према претходној византијској традицији, као и према обрасцима и стандардима епохе.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању:

Почетно увиђање заједничких места и сличности у избору и начину међусобног спајања одабраних иконографских тема и представа у различитим

појединачним споменицима, потврђено је и надограђено налазима о значајној повезаности решења у њима примењених и закључцима о поштовању и неговању образаца остварених у најзначајнијим задужбинама прве генерације Немањића. Успостављена је очекивана слика о трајању и развијању тих образаца у делима потоњих ктитора и носилаца сличних подухвата. Проучавање тема и мотива зидног сликарства у припратама српских цркава у епохи о којој је реч, потврдило је и продубило и постојећи увид у нарочит паралелизам топике која обележава репертоар сликаних садржаја и оне што се јавља у наративним писаним изворима, посебно у хагиографијама и аренгама владарских повеља. Може се рећи да су ти састави меродавни за разумевање идеја програма једнако као и категорија богословских и литургијских текстова. Сигурна је била и првобитна процена о томе да потврде начелне и неспорне повезаности сликаних и богослужбених садржаја не треба сасвим поистовећивати с евентуалним показатељима непосредног изворишта првих у конкретним службама и обредима оствариваним у простору припрате. Кад је реч о могућим утицајима обреда и служби вршених у припрати на избор самих садржаја што се затичу у том простору, налази, дакле, очекивано указују на њихово раније пренаглашавање, непоткрепљено доказима и условљено непознаницама у тој области – иако извесна спрега постоји. У избору иконографских тема и представа знатно је лакше препознати удео схватања о симболици храма и месту и значају припрате у топографији сакралне целине, него трагати за нарочитом и непосредном интеракцијом ликовне тематике и поменутих служби и обреда. Задржан је став о томе да у чиниоце функционалности разматраних слика треба укључити и посвету храма и посебне намене самих здања чији је она део, у одређеном контексту и друге од издвојених одредница. Поглед на укупан доступан репертоар тема и обрасце њиховог спајања и обједињавања свакако је потврдио оцену о начелној повезаности доброг дела евидентираних решења с обрасцима које је пружало одговарајуће византијско наслеђе и чије се различите варијанте проналазе и у широј традицији епохе. С друге стране, показано је и да се, исто тако, може говорити и о значајном степену креативности у њиховој примени и преиначавању у остварења која носе печат особености и која нису могла бити објашњена и потврђена релевантним примерима у постојећем византијском наслеђу. Налази о значајној доследности

самог репертоара сликаних садржаја у низу разматраних споменика говоре у прилог закључку о поштовању нарочите логике приликом одабира иконографских тема и њиховог спајања у сложени склоп. Исто тако, показано је да потврђена везаност остварења из познијег раздобља епохе за сопствену традицију, установљену у задужбинама из почетних деценија столећа, није значила затварање простора новим темама и представама. Ипак, посебна пажња и приврженост исказани су оним које су нашле природно место у претходно зацртаним духовним и идеолошким оквирима и које су се могле уградити на већ постојеће топосе и својеврсне одреднице културног идентитета. И тај закључак био би у складу са претходним поставкама о историјском контексту и личностима ктитора и ктиторових повереника што стоје иза разматраних остварења.

4. Кратак опис садржаја дисертације:

У уводном поглављу представљени су предмет и циљ истраживања, с одговарајући упућивањем на недовољно обрађена питања чијим се разматрањем одабрана тема потврђује као посебна, а дате су и основне одреднице о грађи и споменицима који се проучавају.

Садржај другог, најобимнијег поглавља рада, под насловом *Споменици*, организован је у два дела. Први део обухвата детаљну обраду и представљање свих сакралних споменика у чијим је припратама сачувано сликарство које се датује у XIII век и које се може сврстати у категорију грађе првог реда, односно непосредну грађу о програмским решењима XIII века. Реч је о укупно осам сакралних целина, од којих само једна садржи два одељена простора приправе са изворним, хронолошки блиским сликарством те епохе. Разматрање садржине и структуре сваке од целина има форму мале монографије и приказује се прегледно, одељено посебним насловима с називима споменика и у распореду по хронологији настанка зидног сликарства које ти споменици садрже. Излагање тече по јасно одређеном структуралном реду, заједничком за све програмске целине које се представљају. У другом делу тог, посебно важног поглавља рада, на сличан начин приказано је још четири споменика, чије је зидно сликарство

обнављано у периоду XIV, односно XVI и XVII века, са усмеравањем пажње само на материјал који је могао садржати трагове првобитних решења.

У поглављу које следи и носи наслов *Садржина и структура иконографског програма у припрамама српских цркава у XIII веку* приказују се налази везани за две основне одреднице које описују истраживања иконографског програма. Прва се односи на репертоар тема и мотива, друга на њихов распоред и међусобан однос у целини чији су део. Представљени налази заправо су резултат анализе питања порекла, литерарних паралела, идејних основа и литургијске топике самог репертоара тема и мотива, те утврђивања образаца њиховог спајања и слагања у оквире целине.

У четвртом поглављу, с насловом *Чиниоци функционалности иконографског програма у припрамама српских цркава у XIII веку*, издвајају се налази који дају одговоре на питања о повезаности програма с култно-литургијском функцијом припрате и мистагошким одређењима простора, као и резултати испитивања зависности остварених програмских решења од посвете и намене храма, самих градитељских облика и одлика простора, посебних утицаја и захтева ктитора и ктиторових повереника. Испитивања о којима је реч омогућила су издвајање кључних чинилаца функционалности одабраних тема и склопа у којем су нашле своје место.

Слика о одликама програма зидног сликарства у припрамама српских цркава у XIII веку уобличена је и одговарајућим запажањима о односу издвојених решења према претходној византијској традицији, као и према обрасцима и стандардима епохе. Та су запажања издвојена у краће поглавље с насловом *Програм зидног сликарства у припрамама српских цркава XIII века и византијска традиција*.

Излагању у завршном поглављу, насловљеном као *Завршна реч*, придодат је посебан наслов *О одликама програма зидног сликарства у припрамама српских цркава у XIII веку*. У њему се сумирају налази и издвајају закључна запажања о одликама програма зидног сликарства у припрамама српских цркава у XIII веку.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације:

Докторска дисертација **ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У ПРИПРАТАМА СРПСКИХ ЦРКАВА У XIII ВЕКУ** пружа исцрпан и прегледан увид у укупан репертоар иконографских тема, појединачних представа и циклуса, који се могао везати за епоху XIII века а садржан је у припратама црквених задужбина Немањића. Први пут на једном месту прикупљен је и детаљно обрађен и представљен сав материјал садржан у укупно девет просторних јединица с функцијом припрате из осам монументалних споменичких целина (у манастиру Милешеви постоје две припрате са фреско сликарством XIII века). У представљању споменика и грађе ишло се и корак даље, јер су у неколико целина, и поред тешких оштећења или нестанка читавих делова сложенијих тематских целина, и само на основу скромних фрагмената убедљиво, уз ваљане научне аргументе, реконструисани делови уништене првобитне садржине или је упућено на могућу слику о ономе што данас недостаје. Исцрпном приказу програмских целина с грађом првог реда, на одељеном месту у раду прикључен је и посебан део са прилозима о грађи садржаној у одговарајућим просторима још четири споменика, за које се поуздано зна или се с разлогом претпоставља да су први пут биле живописане у XIII столећу. Тематске и, делом, иконографске подударности представа које се у њима затичу са остварењима у споменицима који садрже грађу првога реда омогућују да се и у старијим здањима поново живописаним у млађим историјским епохама препознају трагови првобитних замисли и решења епохе XIII века. Већ кроз монографску обраду грађе осветљена су питања и проблеми чије разматрање пружа уверљиву слику о одликама програма зидног сликарства у припратама у епохи о којој је реч. Упркос фрагментарности грађе и низу околности које истраживачки поступак стављају у категорију изазова, издвојени су обрасци и појаве који омогућују синтетички поглед на традицију епохе и делом мењају уврежену слику о чиниоцима који одређују избор и репертоар тема у припрати као особеном простору црквеног здања. Нова запажања а потом и оштији увиди и закључци остварени су и у области разматрања структуре проучаваних програмских целина, која је представљала важан сегмент обраде грађе. Односе се на слику о обрасцима спајања и слагања иконографских тема и

представа, уобличену кроз налазе о распореду и међусобном односу у оквирима целине. Истраживања су показала значајну повезаност споменика и омогућила јаснији увид у поштовање и неговање решења остварених у најзначајнијим задужбинама прве генерације Немањића, те о трајању и развијању нарочите традиције и у делима потоњих ктитора и носилаца сличних подухвата. Произашла је и нова слика о самосвојности решења и у околностима ослањања на византијско културно и уметничко наслеђе и усвајања проверених кодова језика сакралне слике. С друге стране, показано је да и потврђена везаност остварења из познијег раздобља епохе за сопствену традицију, установљену у задужбинама из почетних деценија столећа, није значила затварање простора новим темама и представама. Обједињено приказивање налаза о програмима свих релевантних споменика епохе и о решењима која су у њима примењена стављају у одговарајући шири и целовитији контекст и неке од резултата претходних истраживања посебних тема или представа или оне исказане у контексту проучавања једног споменика. Налазима изнетим у тексту дисертације створена је темељна основа и за будуће студије у области изучавања програма српског средњовековног сликарства.

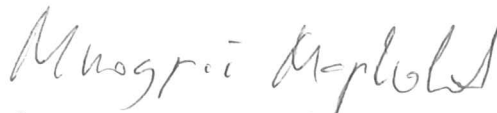
6. Закључак:

У оквиру изучавања иконографског програма српског средњовековног зидног сликарства, проучавању фресака у припратама припада посебно место, пошто оне чине засебну и веома занимљиву тематску област. Досадашња истраживања у тој области, која делом репрезентује управо и низ претходно објављених радова и посебних студија мр Весне Милановић, показала су да програм и иконографија фресака у припратама представљају заокружену програмску целину, посебно када су у питању споменици XIII века. Овим радом је и потврђено да је реч о историјски и културолошки јасно издвојеној појави. Докторска дисертација **ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У ПРИПРАТАМА СРПСКИХ ЦРКАВА У XIII ВЕКУ** пружио је одговор на претходну потребу и разлоге да се програм фресака у припратама српских цркава XIII века истражи целовито и у свим појединостима.

Будући да је на основу свега претходно наведеног докторска дисертација **ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У ПРИПРАТАМА СРПСКИХ ЦРКАВА У XIII ВЕКУ** коју је поднела докторанд мр Весна Милановић у потпуности урађена према одобреној пријави, као и да представља оригинално и самостално научно дело, сматрамо да су се стекли услови за њену јавну одбрану. Из тих разлога, слободни смо да Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Београду предложимо да прихвати докторску дисертацију мр Весне Милановић под насловом **ПРОГРАМ ЗИДНОГ СЛИКАРСТВА У ПРИПРАТАМА СРПСКИХ ЦРКАВА У XIII ВЕКУ**, и одобри њену јавну одбрану.

Београд, 28. 05. 2018.

Комисија:

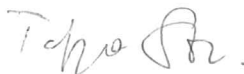
проф. др Миодраг Марковић, ментор

Филозофски факултет Универзитета у Београду

проф. др Драган Војводић

Филозофски факултет Универзитета у Београду

проф. др Татјана Стародубцев

Академија уметности Универзитета у Новом Саду